

HOLLANDA’DA CAMİ EKSENLİ DİN HİZMETLERİ*

İrfan Sevinç**

Abstract

Mosque Oriented Religion Services in Holland, (A Field Study About Mosques and Religious Affairs Officers in Holland).

Within the scope of this study, mosques and religious services offered in Holland, the adequacy of religious affairs officers for offering services, the level of meeting the expectations of religious services offered in Holland and the possible diversification of expectations in mosques according to the characteristics of communities in mosques are analysed. Communities and religious affairs officers answered the surveys. Expectations for preaches and views for the Holy Koran courses services are diverse depending on the characteristics of communities.

Key words

Nederland, Mosque, Religious Affairs Officers, preaching services, Koran courses, Mosque communities.

A.GİRİŞ

1. Problem Durumu

1960’ların başlarında Batı Avrupa ülkelerine olduğu gibi Hollanda’ya da ülkemizden yapılan işçi göçü onuncu yılına yaklaştığında ortaya çıkan yeni tablo beraberinde bazı sorunları da getirmişti. Geri dönme düşüncesinde olan işçilerin pek azı hariç geri dönmemiş, üstelik yasal haklarını kullanarak Türkiye’de bulunan eş ve çocuklarını da Hollanda’ya getirmeye başlamışlardı. Bu yeni durumda ortaya çıkan uyum, eğitim, dini ihtiyaçlar gibi sorunlar hem Türkleri hem de Hollanda devletini ilgilendiriyordu. Çocukların eğitimi –bazı zorluklar çekiliyor olsa da- hemen en yakın okula kaydedilmeleriyle karşılanıyordu. Topluma uyum da uzun vadeli bir süreç olarak düşünüldüğünden, dini ihtiyaçlar en önemli sorun olarak öne çıkmaktaydı.

---

* Bu makale, “Hollanda’da Cami Ekseni Din Hizmetleri” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. DİB. Çankaya Müftülüğü.

Hollanda'da yaşayan Türkleri özellikle aile birleşimi sonrası; Müslüman olmayan bu ülkede İslam dininin kendileri için ne anlam ifade ettiği, dinlerinin gereklerini nasıl yerine getirecekleri, Hollanda'da çocuklarını kaybetmemek için onlara dinleri hakkında bilgileri nasıl verecekleri konuları ciddi olarak düşündürmekteydi.¹ Dini ve kültürel değerleri yaşama ve yaşatma, Müslüman kimliğini koruma, ibadet ve çeşitli dini ihtiyaçları yerine getirmenin yanı sıra çocukların din eğitimi ihtiyacının karşılanması da en pratik yolu cami açmak olarak görülmekteydi.

İlk kuruluş sürecinde, açılan camiler geçici olarak kullanılacağı düşüncesiyle kiralanan veya satın alınan eski binalardan oluşmaktaydı. Bu binaların; cami olarak kullanılmaya uygun olup olmaması, kullanma izni, bina güvenliği, bazı binaların mahalle içinde olup, çevreye rahatsızlık vermesi², camilerde yapılan faaliyetler ve çocuklara verilen derslerden beklentiler, derslerin çocukların okul başarılarını etkileyip etkilemediği gibi konular Hollanda kamuoyunda tartışılıyordu.

Hollanda'daki Türkler denilince başlangıçta sadece işçilerden bahsederken, sonraları aile birleşimi yoluyla giden eş ve çocuklar, orada büyüyen çocukların Türkiye'den evlendirilmesi nedeniyle Hollanda'ya gelin ve damat olarak giden gençler, Türkiye'de yaşanan siyasi olaylar nedeniyle Avrupa ülkelerine mülteci olarak gidenler olmak üzere çok çeşitlilik gösteren bir tablo oluşmuştur. Bundan dolayı Türk toplumunun konumu zamanla eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey, kültür düzeyi, Türkiye ya da Hollanda'da doğup-büyüme, Hollanda'ya gelme yaşı vb. yönleriyle farklılık göstermeye başlamıştır. 1964 yılında Hollanda'ya ilk gelen Türk işçilerinin sayısı 4300 kişi iken bu sayının 1973 sonrası aile birleşimi, 1980 sonrası siyasi sığınmalar ve Türkiye'den yapılan evlilikler nedeniyle hızlı bir artış göstererek günümüzde 380 bine ulaştığı görülmektedir.³ Türk vatandaşlarının

¹ Herman Beck, ve Abdelillah Ljamai, *De Imam en zijn opleiding in pluralistische Nederland, Zoveel Zinnen, Zoveel Hoofden*, (Çoğulcu Hollanda Toplumunda İmam ve Eğitimi) Acta Academica: http://www.actaacademica.nl/pdf/De_imam_en_zijn_opleiding.pdf; İnternet, s. 7. (Elektronik Makale, Alındığı tarih 28 Nisan 2007).

² M. Aksu, a.g.e., s. 19, 29.

³ Nüfus artış süreci ile ilgili olarak bkz. Domernik Jeroen, Maria Jozef, *Turkse Moskeeen en Matschappelijke Participatie: De Institutionaliseren van de Turkse Islam in Nederland en de Duitse Bondsrepubliek*, (Türk Camileri ve Toplumsal katılımı, Türk İslamının Hollanda ve Almanya'da Kuruluşması), *Nederlandse Geografische Studies* 126. Amsterdam, 1991, s. 4; Centraal Bureau Voor Het Statistiek, *Allochtonen in Nederland*, (Hollanda İstatistik

eğitim düzeyleri ile ilgili 1980 ve 90'lı yıllarda yapılan araştırmalara göre vatandaşların yaklaşık % 11 civarında diplomasız veya okuma yazma bilmeyen, % 65 ilkokul mezunu, % 25 oranında da ilkokul sonrası öğrenime devam etmiş durumda oldukları anlaşılmaktadır.⁴ Günümüzde ise gerek evlilik yoluyla Hollanda'ya giden eğitilmiş gençlerin ve gerekse Hollanda'da doğan çocukların daha iyi şartlarda eğitim almaları sonucunda Türk toplumunun eğitim durumu ilk yıllara göre oldukça farklılık göstermektedir. İlk yıllarda vasıfsız işçi olarak çalışanlar çoğunlukta iken günümüzde kalifiye işlerde çalışan sayısı ile birlikte kendi işyerine sahip olan Türklerin sayısı da artmıştır. Bu gelişmeler Türk toplumunun sosyo-ekonomik düzeyini de olumlu yönde etkilemektedir.

Hollanda toplumu içinde azınlık olarak yaşayan Türkler, sahip oldukları dini ve kültürel değerleri yaşatmak ve yeni nesillere de aktarmak istemektedir. Fakat bu konuda bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bunların en başında evdeki kültür ortamı ile çocukların dışarıda ve okulda karşılaştıkları kültür farklılığı gelmektedir.⁵ Türk çocukları evlerinde aldıkları inanç ve kültür ile dışarıda karşılaştıkları farklı unsurlara sahip kültür arasında bocalamaktadır.⁶

Konunun bir başka boyutu ise, vatandaşlarımız arasında yetişme ortamının farklı olması nedeniyle gerek uyum, gerekse yaşam tarzı konusunda gençler ile büyükler arasında görüş ayrılıkları ve kuşak çatışmalarının ortaya çıkmasıdır.⁷ Bu, Türkiye'de doğup büyüyen birinci ve ikinci kuşak ile onların Hollanda'da doğan çocukları arasında olabildiği gibi, yetişkin yaşlarda evlilik yoluyla Hollanda'ya gidenler arasında da

Merkezi, Hollanda'da yabancılar) Den Haag 1997, s. 63; Centraal Bureau Voor Het Statistiek, Onderwijscijfers (Hollanda İstatistik Merkezi, Eğitim İstatistikleri).2009.

⁴ T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı, *Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Çocuklarının Eğitim Sorunları*, Ankara, 1982, s. 11; C.R.Vermeulen, *Türkse, Marokaanse en Molukse Ouders in de Gemeente Tiel, Wat zij Vinden van het Onderwijs dat Hun Kinderen (Kunnen) Krijgen*, (Tiel Şehrinde Oturan Türk, Faslı Ve Endonezyalı Veliler Çocuklarının aldığı Eğitimi Nasıl buluyorlar) Vrije Universiteit, Amsterdam, 1988, Deel 1, Theoretische Achtergrond, s. 32; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Allochtonenbeleid, *WRR Rapport 1989*, SDU, 's- Gravenhage, 1989. (Hükümet Politikaları Bilimsel Danışma Kurulu, Yabancılar Politikası Raporu); Domernik, a.g.e., ss. 7-10.

⁵ İ. Sevinç, *Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları*, Ankara, 2003, s. 6.

⁶ I. Spalburg, "Moslims in het Voortgezet Onderwijs" *Begrip, Moslims en Christenen* (Orta öğretim Kurumlarındaki Müslüman Öğrenciler), Uitgever/Redactie en administratie, 'Cura Migratorum', 's-Hertogenbosch, 1994, Sayı 121, ss. 5-9; İ. Sevinç, a.g.e., s. 7.

⁷ I. Spalburg, a.g.m.

görölmekte ve sadece ebeveyn-çocuk arasında değil eşler arasında da anlayış farklılığına yol açmaktadır.

Toplumda meydana gelen bu gelişmelerin camiler ve camilerde yürütölen hizmetlere yansımaya bakıldığında ise; ilk yıllarda ibadet ve din eğitimi amacıyla kurulan camilerin, sonraki yıllarda sosyal ve kültürel alanı da kapsayan çok yönlü hizmetlerin yürütöldüğü merkezler haline geldiğı görölmektedir. Camilerde yürütölen hizmetlerin çeşitliliğı artarken, hizmetlerin sunulduğı hedef kitle profili de değışmektedir.⁸ Örneğın; başlangıçta cami cemaati ve cami hizmetlerinin muhatabı birinci kuşak iken zamanla onların yerini ikinci ve üçüncü kuşak almıştır. Birinci kuşak ile ikinci ve üçüncü kuşaklar arasında eğitim, kültür, sosyo-ekonomik düzey, dini bilgi düzeyi vb. yönleriyle oldukça önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kur'an ve dini bilgiler kurslarına gelenler önceleri Türkiye'de doğup büyüyen çocuklar iken, günümüzde onların yerini Hollanda'da doğup büyüyen, Hollanda kültürüyle yetişen çocuklar almıştır. Önceleri çocukların Hollandaca dili ile ilgili problemleri söz konusu iken; günümüzdeki çocukların Türkçe konusunda problemi olduğı gözlenmektedir. Diğer yandan camiden hizmet bekleyen gruplar da artmaktadır. İlk yıllardaki hedef kitle olan yetişkin erkekler ve çocuklara bugün için kadınlar, Hollanda'da doğup büyüyen gençler, genç kızlar ve çocukların eklenmesiyle, Hollanda şartlarına göre hizmet sunulması konusunda her biri ayrı uzmanlık alanı olan ve birikim isteyen gruplar oluşmuştur.

Camilerde çok yönlü faaliyetler yürütölüyor olmakla birlikte, cami hizmetlerinin temelini din hizmetleri oluşturmaktadır. Bunların başında da aynı zamanda bir eğitim faaliyeti olan vaaz hizmetleri ile Kur'an ve dini bilgiler kursları gelmektedir.

Vaazlardan, Türk vatandaşlarının eğitim ve irşat alanındaki taleplerinin yanı sıra Hollandalı yetkililerin de bazı beklentileri vardır. Müslömanların, Hollanda toplumuna uyumuna katkı sağlaması bu beklentilerin başında gelmektedir. Hollandalılar, din görevlilerinin cami hizmetleri aracılığıyla Müslömanlar ile Müslöman olmayan toplum arasında köprü vazifesi görmesini istemektedirler.

Camilerde yürütölen din hizmetlerinin bir diğeri olan Kur'an ve dini bilgiler dersleri aracılığıyla Türk toplumu ve Türk çocuklarının kendi ihtiyaçları olan dini bilgiyi edinmelerinin yanı sıra Hollanda

---

⁸ Kadir Canatan, "Sivil Toplum Örgütleri Olarak Hollanda'da İslami Kurum Ve Kuruluşlar", *III. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri, 20-24 Eylül 2004, Ankara, DİB Yayınları, Ankara, 2005 ss. 129-137.*

toplumuna sağlıklı bir şekilde uyum sağlama, farklı kültürler hakkında bilgi edinme ve farklı kültürlerle bir arada yaşama konularında yardımcı olması beklentileri vardır. ⁹

Hollanda’da temel eğitim programlarında Türk çocuklarına verilen Türkçe ve Türk kültürü derslerinin Ağustos 2004 tarihinden itibaren kaldırılması¹⁰, çocukların Türkçe becerileri ve Türk tarihi ve kültürü alanındaki bilgi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda camilerden beklentileri arttırmaktadır.

Problem kısmında ele alacağımız bir diğer konu Hollanda’da görev yapan din görevlilerinin konumudur. Din görevlisi; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yurtdışında bulunan Türk vatandaşlarına din hizmeti sunmak amacıyla geçici süreyle görevlendirilen personelin unvanıdır.¹¹ Fakat Hollanda’da görev yapan Müslüman din adamları, Hollanda literatüründe “imam” olarak anılmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığınca yurtdışına gönderilen din görevlilerinin görevleri Başkanlığın Yurtdışı Çalışma Yönergesinde¹² yer almaktadır. Hollanda Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda da Hollanda’da görev yapan imamların genel anlamda görevleri şöyle özetlenmektedir: “İmam, camide günlük ibadetlere önderlik eder, Cuma günü vaaz eder ve hutbe okur, din dersi verir, doğum, evlilik ve ölümlerde dini törenleri yerine getirir ve cemaatinin dini ve ahlaki sorularına cevap verir.”¹³ Batı Avrupa’da ve Hollanda’da din adamları, dini lider ve önder olmaktan daha çok manevi rehberliğe doğru yönelmektedir. Buna paralel olarak görev yönünden de manevi rehberlik ve sosyal yönleri, ibadethane içi

⁹ Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, *Religieuze voorzieningen voor etnische minderheden in Nederland*, Rapport tevens beleidsadvies van de niet-ambtelijke werkgroep ad. Hoc. (Refah, Sağlık ve Kültür Bakanlığı, Hollanda’da etnik azınlıkların dini ihtiyaçları, Bilimsel çalışma grubunun planlama tavsiye raporu) Rijswijk, 1983, s. 53.

¹⁰ Çetin Yıldırım, “Hollanda’da Anadil Eğitiminin Dünü Ve Bugünü”, *Anadilde Eğitim Sempozyumu*, İstanbul, 30-31 Mayıs 2009 <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/4270.pdf> Alındığı tarih: 20.01.2010.

¹¹ Din görevliliği ve din görevlisinin görevleri hakkında bkz. *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev Ve Çalışma Yönergesi*, “Dördüncü Kısım, Başkanlık Yurt Dışı Kuruluşu”, (Haziran 2005) Alındığı tarih: 02.02.2010.

¹² *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi*, Dördüncü kısım, Başkanlık Yurt Dışı Kuruluşu, “Madde 158, Din Görevlisinin Görevleri”, DİB, Haziran, 2005 Alındığı tarih: 02.02.2010.

¹³ Adviescommissie Imamopleidingen, *Imams in Nederland: Wie leidt ze op?*, s. 12.

ve dini nitelikli görevlerine göre daha fazla önem kazanmaktadır.¹⁴ Günümüzde Avrupa ülkelerinde ve Hollanda'da gelişen bu tarz din hizmeti anlayışı imamlardan da beklenmekte¹⁵ ve imamların dini ağırlıklı görevlerinin yanı sıra, sosyal yönden de; hastaneler ve hapisanelerde manevi rehberlik, gençlik rehberliği gibi sosyal nitelikli görevlerine de ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁶

İmamlardan, hitap ettikleri kitlenin Hollanda toplumuna entegrasyonu sürecinde de önemli görevler beklenmektedir. Bu fonksiyonları yerine getirebilmesi için imamların iyi düzeyde Hollandaca bilmesi ve Hollanda hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir. Çünkü özellikle gençler; kendi konularını ve sorunlarını bilen, çözüm önerileri sunan ve bir çeşit sosyal görevli fonksiyonu ifa eden din görevlisine ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁷ Fakat Hollanda kamuoyunda imamlar; yeterli Hollandaca bilmemeleri ve Hollanda hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları konusunda eleştirilmektedir. Diğer bir eleştiri konusu da imamların almış olduğu eğitimin niteliği ile ilgilidir. İmamların, kendi ülkelerinde almış oldukları imamlık eğitiminin İslam ülkelerinin şartları için yeterli, fakat Hollanda'nın özel konumu için yeterli olamayacağı ileri sürülmektedir.¹⁸

Bu bağlamda araştırmada ele alınan temel problem şudur: “Hollanda’da yürütülen cami eksenli din hizmetlerinin, hedef kitlenin beklentilerini karşılama ve Türklerin, Hollanda toplumuna uyum sağlamasına katkı düzeyleri nedir ve din görevlilerinin mesleki birikimi bu beklentilere cevap vermeye ne düzeyde yeterlidir?”

2. Araştırmanın Hipotezleri

1. Hollanda’da başlangıçta din hizmetleri sunulan hedef kitle ile günümüzdeki kitle arasında yaş, cinsiyet, doğum yeri, Türkiye’de veya Hollanda’da öğrenim görme, eğitim düzeyi, sosyo ekonomik

¹⁴ Arslan Karagül, Kees Wagtenonk, *De Imams, Hun Taak Hun functie en Hun Opleiding*, Uitgave Islamitische Raad Nederland, Den Haag, 1994, s. 16.

¹⁵ “Liderin otoritesi ve sorumluluğu vardır. Yol gösterir, kesin ve somut çözüm önerir, karar vermede belirleyicidir ve öndedir. Rehber ise insanların önünde değil yanında ve beraberindedir, tavsiye verir, karar sürecine yardımcı olur, fakat karar veren olmaz.” Karagül, Wagtenonk, a.g.e, s. 17.

¹⁶ Adviescommissie Imamopleidingen, a.g.e., s. 12.

¹⁷ Welmoet Boender, *Imams in Nederland*, Centrum Voor Islam In Europa (C.I.E.): <http://www.flw.ugent.be/cie/CIE/boender2.htm> Alındığı tarih: 07.02.2010.

¹⁸ Jan Rath- Rinus Penninx, e.a., a.g.e., s. 110.

- düzey ve dini bilgi düzeyleri açısından önemli farklılıklar gösteren nitelikler ortaya çıkmıştır.
2. Din görevlileri Türkiye’den sahip oldukları mesleki tecrübelerini ön plana çıkardıkları hizmet alanlarında kendilerini daha yeterli görmektedir. Ancak dil yetersizliği ve ülke şartlarının bilinmemesi nedeniyle Hollanda’ya özgü sorunlarda kendilerini daha az yeterli görmektedirler.
  3. Din görevlilerinin seçtiği vaaz konuları cemaatin beklentileri ile örtüşmektedir.
  4. Kur’an ve dini bilgiler kurslarında uygulanan öğretim programı kültürel mirasın aktarımı açısından yeterlidir.
  5. Camilerde yürütülen Kur’an ve dini bilgiler kurslarında uygulanan öğretim programı çoğulcu toplum yaşantısına uyum sağlama açısından sorunludur.
  6. Camilerde yürütülen Kur’an ve dini bilgiler kurslarında uygulanan öğretim programında velilerin beklentileri ile programın çerçevesi ve çocukların ilgi ve ihtiyaçları arasında bir örtüşme bulunmaktadır.
  7. Kur’an ve dini bilgiler kurslarının amaçlarının ne olması gerektiği konusunda cemaatin görüşleri cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır.

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Hollanda’da yaşayan Türk vatandaşlarının cami hizmetlerinden beklentileri, yürütülen hizmetlerin eğitim, uyum ve kimliğin korunması gibi çeşitli sorunlar ile ilgili beklentileri karşılama düzeylerinin, cemaatin hizmetler hakkındaki düşüncelerinin bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının, din görevlilerinin hizmetleri yerine getirme konusunda yeterlilik düzeylerinin belirlenmesidir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Hollanda’da camilerde verilen din hizmetlerinin; verimliliği, Türklerin, Hollanda toplumuna uyum sağlamasına katkısı, farklı din ve kültürlerle bir arada yaşamaya katkısı, cemaatin cami hizmetlerinden beklentileri, hizmete yönelik değerlendirmeler, bu değerlendirmeler ve beklentileri hangi faktörlerin etkilediği ve bunların hangi faktörlere göre farklılaştığı, aralarında anlamlı ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla Hollanda’daki Türklerin konumu, camilerin kuruluşu ve gelişmesi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. İlgili literatür, edinilen gözlemler, din görevlileri ve cemaatle yapılan görüşmelerin yardımıyla din görevlileri ve

cemaate yönelik iki adet ölçme aracı geliştirilmiştir. Bu ölçme araçları, din görevlilerinin nitelikleri, yurtdışı görevine hazırlık durumları, sorunları, yeterlilik alanları ile cemaatin nitelikleri, camilerden beklentilerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmış, elde edilen sonuçlara göre camilerde yürütülen hizmetlerin beklentileri ne düzeyde karşıladığı, cemaatin beklentilerinin çeşitli faktörlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır.

Araştırmada “*İlişkisel Tarama*”¹⁹ modeli kullanılmıştır.

5. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Hollanda Diyanet Vakfı şubesi olan ve Diyanet İşleri Başkanlığınca din görevlisi gönderilen camiler ve bu camilerin cemaati ile din görevlileri oluşturmaktadır. Cemaate uygulanan anketler için Amsterdam, Rotterdam ve Den Haag (Lahey) şehirleri ile yakınlarında bulunan camiler seçilmiştir. Bu şehirler Hollanda'nın en kalabalık ve aynı zamanda Türklerin de en yoğun yaşadığı şehirler olduğundan evrenin tamamı hakkında fikir verecek düzeydedir. Örneklem olarak seçilen camilerde din görevlisi bulunmasına dikkat edilmiştir. Din görevlilerine yönelik anket uygulamasında da araştırma döneminde Hollanda'da görevde bulunan 98 resmi din görevlisinin tamamına ulaşılmıştır.

6. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Hollanda'da cami merkezli din hizmetlerinin verimliliği, uyuma katkısı ve buna etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla veri elde etmek için din görevlilerine ve cami cemaatine yönelik olmak üzere iki ölçme aracı kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan din görevlilerine yönelik ölçme aracının birinci bölümünde din görevlilerinin yaş, eğitim düzeyi, meslekteki kıdem, görev unvanı vb. gibi bireysel niteliklerine ilişkin sorular; ikinci bölümünde vaaz hizmetlerine ilişkin sorular ve üçüncü bölümünde de camilerde düzenlenen Kur'an ve dini bilgiler kurslarına ilişkin sorular yer almaktadır. Cemaate yönelik hazırlanan ölçme aracının birinci bölümünde cemaatin yaş, doğum yeri, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzeyi, cinsiyeti gibi bireysel nitelikleri, ikinci bölümünde vaaz hizmetlerine ilişkin düşüncelerini öğrenmeye yönelik sorular, üçüncü bölümünde de çocuklarının din eğitimleri ve camilerde yürütülen Kur'an ve dini bilgiler kurslarına ilişkin görüşlerine yönelik sorular yer almaktadır.

¹⁹ Tarama modelleri ve ilişkisel tarama modeli için bkz. Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayıncılık, 14. Baskı, Ankara, 200, s. 77-86.

Ölçme aracında yer alan soruların anlaşılabilirlik düzeyinin ve yoğunlaşılması gereken alanların belirlenmesi amacıyla; cemaatten farklı niteliklerde 12 erkek, 3 bayan ile 6 din görevlisine yönelik olarak pilot uygulama yapılmıştır.

Ölçme araçlarında çoğunlukla nicel veri elde etmeye yönelik soru tiplerinin yanı sıra açık uçlu sorulara da yer verilmiştir. Ölçme araçlarında yer alan nicel ve açık uçlu sorulara verilen cevaplar ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için, nitel ölçme aracı olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak Amsterdam ve Rotterdam camilerindeki cemaatten 17 erkek 3 bayan ve 6 din görevlisiyle mülakat yapılmıştır.

Anket formları araştırmanın yürütüldüğü tarihte Hollanda'da görev yapmakta olan 98 din görevlisinin tamamına gönderilmiş, bunlardan 53 tanesi din görevlileri tarafından doldurularak geri iade edilmiştir. Cemaate yönelik olarak örneklem olarak seçilen 20 camide 800 adet anket formu dağıtılmış, bunların 483 tanesi cemaat tarafından doldurularak geri iade edilmiştir

Verilerin çözümlenmesinde SPSS tekniği, Pearson Correlation (ilişki) testi, İlişkisiz Örneklem Karşılaştırılması (t-testi) ve Tek Faktörlü Varyans Analizi (Anova) kullanılmıştır. Tespit edilen fark ve ilişkilerin yorumlanmasında açık uçlu sorular, nitel veri toplama aracı ile elde edilen bulgular ve gözlemlerden yararlanılmıştır.

B. BULGU VE YORUMLAR

1. Araştırmaya Katılan Cemaat İle İlgili Bulgu ve Yorumlar

Bu başlık altında camilerde yürütülen hizmetlerin hedef kitlesi olan cemaate yönelik bulgular yer almaktadır. Bu veriler aynı zamanda cemaatin, camilerde yürütülen hizmetlerdeki beklentileri ve görüşlerinde etkili olan bağımsız değişkenlerdir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Cemaat İle İlgili Sayısal Veriler

Doğum Yeri	Türkiye % 89,4	Hollanda % 9,6		
Yaş Grubu	Genç (30 yaş ve altı) % 10	Orta yaş (31-50 yaş) % 63,7	Yaşlı (51 yaş ve üzeri) % 22,8	
Hollanda'ya Gelme Yaşı	0-12 yaş % 13,4	13-18 yaş %21,9	19-27 yaş % 40,1	28-41 yaş % 7,2
Cinsiyet	Erkek % 83	Kadın %17		

Öğrenim Düzeyi (Türkiye % 71,4)	İlkokul % 31,2	Ortaokul % 31,2	Lise % 24,8	Üniversite %1,9
Öğrenim Düzeyi (Hollanda %55,1)	Meslek okulu % 34,8	Mavo/Vmbo (Ortaokul) % 6,8	Havo/Mbo (lise) % 5,6	Y. okul, Üni. % 5,2
Sosyo-Ekonomik Düzey	İyi, Çok İyi % 35'i	Orta % 57,8	Kötü, çok kötü % 6,8	

Tabloda yer alan verilere göre;

- Araştırmaya katılan cemaatin % 89,4'ünü (432 kişi,) Türkiye doğumlu olup sonradan Hollanda'ya göç edenler oluşturmaktadır. % 8,7'si (42 kişi) Hollanda doğumlu, % 1'i (5 kişi) ise başka ülke doğumludur.
- Yaklaşık % 10'unu (48 kişi) 30 yaş ve aşağısı gençler; % 63,7'sini (308 kişi) 31-50 yaş arası orta yaşlılar; % 22,8'ini (110 kişi) 51 yaş ve üzeri yaşlılar oluşturmaktadır.
- Doğum yeri Türkiye veya başka bir ülke olan kişilerin Hollanda'ya gelme yaşlarının 0-41 arasında değişmekte olduğu ve 13-27 yaşlar arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Çocuk yaşta yani 0-12 yaş arası gelenlerin sayısı 65 kişidir.
- Cemaatin % 83'ü erkek, % 17'si ise kadınlardan oluşmaktadır.
- Cemaatin % 71,4'ünün Hollanda'ya gelmeden önce Türkiye'de öğrenim gördüğü, öğrenim düzeylerinin % 31,2'sinin ilkökul; % 18, 9'unun ortaokul; % 24,8'inin lise, % 1,9'unun ise üniversite olarak dağılım gösterdiği,
- Hollanda'da öğrenim gören % 55,1'in (266 kişi); % 34,8'inin (168 kişi) mesleğe yönelik eğitim, % 6,8'inin (33 kişi) ortaokul (Mavo/Vmbo) düzeyi, % 5,6'sının (27 kişi) lise (Havo/Mbo) düzeyi ve % 5,2'sinin (25 kişi) üniversite veya meslek yüksek okulu düzeyinde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.
- Araştırmaya katılan cemaatin temsil ettiği ailenin ekonomik durumu itibarıyla % 35'i ekonomik durumunun iyi veya çok iyi olduğunu, % 57,8'lik kısmı ise orta düzeyde olduğunu belirlemektedir. Ekonomik durumunun kötü veya çok kötü olduğunu belirten kişi oranı % 6,8 civarındadır.

Tabloda yer alan veriler önceki yıllarla karşılaştırıldığında cemaat profilinde önemli farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. İlk yıllarda cami cemaatinin tamamını Türkiye'den işçi olarak giden orta yaş grubu oluşturmakta iken günümüzde 2/3'ünü orta yaş kesimi, 1/3'ünü ise gençler ve yaşlılar oluşturmaktadır. Fakat günümüzdeki orta yaş grubu ile önceki yıllardaki orta yaş grubu arasında eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyler açısından oldukça önemli farklılıklar olduğu görülmektedir.

Cemaatin büyük çoğunluğunu (% 89,4) Türkiye doğumlu bireylerin oluşturduğu, Türkiye'den çocuk ve genç yaşta gelenlerin yanı sıra Hollanda'da doğup büyüyenlerin de % 10'a yakın bir oranda öğrenci velisi ve cemaat olarak temsil edildiği görülmektedir. Türkiye doğumlu olan cemaatin 1/3'ünün 18 yaşın altında Hollanda'ya geldiği anlaşılmaktadır.

Öğrenim düzeyi olarak ilkökul mezunu olanların oranında azalma, diğer alanlarda ise artma olmuştur. Hollanda'da öğrenim görenlerde meslek okulu düzeyi ve üniversite düzeyi öğrenim görenlerin oranında artış olduğu görülmüştür. Meslek okulu düzeyinde öğrenim görenlerin oranındaki artış daha fazladır.

Gelir düzeyleri açısından bakıldığında araştırmaya katılan cemaatin yaklaşık 1/3'ünün yüksek gelir düzeyi seviyesine ulaştığı görülmektedir. Önceki yıllarda Türk işçileri, eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle genellikle diploma gerektirmeyen, kalifiye olmayan işlerde, yerli ve diğer yabancı işçilere göre daha düşük ücretle ve daha kötü şartlar altında çalışıyorlardı.²⁰ Yüksek gelir düzeyine sahip bir işte çalışma oranı Hollandalılarda % 16 iken, Türklerde bu oran % 0,6 düzeyinde idi.²¹ Eğitim ve gelir düzeylerinde ulaşılan durum önceki yıllarla karşılaştırıldığında Türk toplumunun konumunda bu açılardan önemli sayılabilecek düzeyde iyileşme olduğu söylenebilir.

2. Din Görevlileri İle İlgili Bulgular

Yurtdışına gönderilen din görevlileri DİB personeli arasından dini yüksek öğrenim görmüş, belirli hizmet süresini doldurmuş ve görevinde başarılı din görevlileri arasından sınavla seçilerek belirlenmektedir. Bu nedenle din görevlileri için mesleki yeterlilik açısından bir sorun söz konusu olmamaktadır. Fakat din görevlilerinin; ülkenin dili olan Hollandacayı yeterli düzeyde bilmemesi ve Hollanda'daki hizmet alanı hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması konularında sorunlar yaşandığı görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Hollandaca dil seviyeleri ve Hollanda'daki görev ortamı ile ilgili ön bilgilerinin tespit edilmesi amacıyla yöneltilen soruya verilen cevaplara ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 2: Din Görevlilerinin Hollandaca ve Hollanda'daki Görev Hakkındaki Ön Bilgileri

²⁰ Domernik, a.g.e., s. 9.

²¹ T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı, *Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Çocuklarımızın Eğitim Sorunları*, Ankara, 1982, s. 10.

Hollandaca dil düzeyi			Görev yeri hakkındaki ön bilgi düzeyi		
	N	%		N	%
İyi	2	3,8	Yeterli Bilgim Vardı	15	28,3
Orta	5	9,4	Az Bilgim Vardı	35	66,0
Az	45	84,9	Hiç Bilgim Yoktu	3	5,7
Hiç Bilmiyorum	1	1,9			
Toplam	53	100,0	Toplam	53	100,0

Tabloda birinci bölümde yer alan verilere göre araştırmaya katılan din görevlilerinin % 3,8'i (2 kişi) Hollandaca düzeyinin iyi olduğunu, % 9,4'ü (5 kişi) orta düzeyde olduğunu, % 84,9'u (45 kişi) az Hollandaca bildiğini, % 1,9'u (1 kişi) ise hiç bilmediğini belirtmektedir.

İkinci bölümde ise din görevlilerinin yaklaşık 1/3'ü Hollanda'ya gelmeden önce bu ülkedeki çalışma ortamı hakkındaki bilgilerinin yeterli olduğunu, 2/3'ünden fazlası yetersiz olduğunu belirtmektedir.

a. Din Görevlilerinin Kendilerini Daha Yeterli Gördüğü Alanlar

Din görevlilerinin kendilerini hangi alanlarda daha yeterli gördüklerinin belirlenmesi amacıyla "Kendinizi görevinizle ilgili hangi alanlarda daha yeterli görüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiş, verilen seçenekleri önem sırasına göre işaretlemeleri istenmiştir. Verilen cevaplara göre yapılan değerlendirmeler sonucu oluşan puan sıralaması aşağıdaki tabloya yansıtılmıştır.

Tablo 3: Din Görevlilerinin Kendilerini Daha Yeterli Gördüğü Alanlar Puan Sıralaması

Konular	N	Toplam Puan	ss
Çocuk Okutma	53	231,00	,55796
Vaaz Hizmetleri	53	228,00	,50326
Gençlere Yönelik Hizmetler	53	210,00	,75860

Diğer Din Mensuplarıyla İletişim ve İlişkilerde	53	198,00	1,04054
Kadınlara Yönelik Hizmetlerde	53	197,00	1,00723
Yurtdışındaki Vatandaşlarımızın Sosyo-Ekonomik Sorunları İlgili Konularda	53	189,00	,84374
Resmi Kurumlarla ilişkilerde	53	186,00	,95319

Tabloya göre “Çocuk okutma”, “Vaaz hizmetleri” ve “Gençlere yönelik hizmetler” din görevlilerinin kendilerini en fazla yeterli gördüğü alanlar olarak ilk üç sırayı almaktadır. Bunların, din görevlilerinin mesleki tecrübelerinin ön plana çıktığı alanlar olduğu görülmektedir. Din görevlileri Türkiye’de iken yürüttükleri görevlerinde edindikleri tecrübelerini Hollanda’da uygulamaktadırlar. Araştırmaya katılan din görevlilerinin % 50’ye yakını Türkiye’deki görevleri itibarıyla imam ve müezzin olup, cami hizmetlerinden gelmektedir.²² Cami görevlileri yaz tatillerinde camilerde düzenlenen Kur’an kurslarında görev almakta ve çocuklara ders vermektedir. % 30’u oluşturan vaizler ve bununla birlikte pek çok camide görevli olan imam-hatipler de yine vaaz hizmetinde bulunmaktadır. Diğer yandan, pek çok yerde din görevlileri cami çevresindeki gençlerle iletişim kurmaktadır. Diğer hizmet alanlarının alt sıralarda yer almasının nedenleri de öncelikle dil yetersizliği ve ülke şartlarının bilinmemesi olarak sayılabilir. Din görevlilerinin, kadınlara yönelik hizmetlerde kendilerini daha az yeterli görmeleri de yine mesleki tecrübe eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de camilerde bayanlara yönelik vaazlar, bayan vaizler tarafından yürütülmekte, Kur’an kurslarında da kadınlara yine kadın öğretmenler tarafından ders verilmektedir. Bu nedenle din görevlileri kadınlara yönelik hizmetlerde de kendilerini daha az yeterli görmektedir.

3. Vaazlar

Vaaz hizmetlerinin yürütülmesinde en önemli husus, işlenecek konuların ve temaların belirlenmesidir. Bu başlık altında din görevlilerinin vaazlarda en çok üzerinde durduğu konular ile cemaatin en fazla anlatılmasını istediği konuların tespit edilmesi amacıyla din görevlileri ve cemaate yöneltilen sorularda, önemli gördükleri hususların önem sırasına

²² Din görevlilerinin Türkiye’deki görev unvanlarıyla ilgili dağılımlar için bkz. İrfan Sevinç, Hollanda’da Cami Eksenli Din Hizmetleri, Ankara Üniversitesi SBS, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010

göre yazılması istenmiştir. Verilen cevapların değerlendirilmesiyle oluşan sıralama aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: Vaaz Konuları

Din Görevlilerinin Vaazlarda En Çok Anlattığı Konular			Cemaatin Vaazlarda Anlatılmasını İstedığı Konular			
Sıra No:	Konular	N	SUM	Konular	N	SUM
1.	Güncel Konular	53	216,00	Temel Dini Bilgiler (İtikat, İbadet, Siyer)	150	317
2.	İbadetle İlgili Konular	53	212,00	Ailenin önemi, Aile içi ilişkiler	76	165
3.	Peygamberimizin Hayatı-Sahabelerden örnekler	53	193,00	Çocuk Eğitimi ve Gençliğin sorunları	69	156
4.	Fıkhi Konular	53	187,00	Ahlaki Konular	67	131
5.	Hollanda'da Sosyal Yaşantı	53	177,00	Güncel Sorunlar ve İhtiyaçlar	42	102
6.	Diğer Dinler ve İnançlar	53	153,00	Kur'anı Okumak, Anlamak, Eğitim ve Öğretimin Önemi	30	62
7.	Kıssa ve Menkıbeler	53	140,00	Birlik, Beraberlik, Türk İslam Kültürü	19	39

Tabloda yer alan verilere göre din görevlilerinin vaazlarda üzerinde en fazla durdukları konuların başında güncel konular, iki, üç ve dördüncü sırada ibadetle ilgili konular, İslam tarihi, Peygamberimizin hayatı ve sahabelerden örnekler, fıkhi konular sıralaması ile yine dini ağırlıklı konular yer almaktadır. “Hollanda’da sosyal Yaşantı” ve “diğer dinler ve inançlar” konuları ise beşinci ve altıncı sıralarda yer bulabilmektedir. Bunun nedenleri üzerinde din görevlileri ile yapılan görüşmelerde; Hollandaca dil yetersizliği nedeniyle Hollanda gündemini takip edemedikleri, Hollanda sosyal yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmadıkları hususları dile getirilmektedir.

Cemaatin vaazlarda anlatılmasını istediği konulara bakıldığında ise temel dini bilgiler konularında olan talepler birinci sırada yer almakla birlikte, ailenin önemi ve aile içi ilişkiler, çocuk eğitimi ve gençlik, ahlaki konular, toplumun güncel ihtiyaçları gibi sosyal sorunların dile getirilmesine

yönelik taleplerin daha fazla olduğu görülmektedir. Buradan hareketle; Hollanda'daki Türk toplumunun, camilerden sağlıklı ve güvenilir dini bilginin yanı sıra, sosyal içerikli ve yaşadıkları toplum içerisinde karşılaştıkları sorunlar hakkında da bilgilendirilmeyi istediklerini söylemek mümkündür.

Din görevlilerinin vaazlarda en çok anlattığı konular ile cemaatin anlatılmasını istediği konular karşılaştırıldığında; her iki bölümde yer alan konular arasındaki örtüşmenin oldukça sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Din görevlileri genel anlamda güncel ve dini konulara öncelik verirken; Hollanda'da sosyal yaşantı, diğer dinler ve inançlar konularına daha az yer vermektedir. Cemaat ise; kendilerini ve Hollanda'daki yaşantılarını ilgilendiren aile ve ailenin bir arada tutulması, çocuk eğitimi, topluma uyum gibi konuları daha fazla önemsemekte ve vaazlarda bu konulara daha fazla yer verilmesini istemektedir.

4. Kur'an ve Dini Bilgiler Kursları

a. Camide Verilen Derslerin Konuları

Camide düzenlenen Kur'an ve dini bilgiler kurslarında velilerin önemli gördüğü ve çocuklarına öğretilmesini istediği konular ile çocukların bunlardan hangilerini daha iyi öğrendiği üzerinde karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu amaçla cemaate yöneltilen sorulara verilen cevaplara göre oluşturulan sıralama aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Camide Verilen Derslerin Konuları

Sıra no		Cemaatin Çocuklarına Öğretilmesini İsteddiği Konular	Çocukların En İyi Öğrendiği Konular
1	Konular	Diğer dinler ve inançlar hakkında bilgi vererek farklı kültürlerle bir arada yaşamayı kolaylaştırma	Diğer Dinler ve İnançlar Hakkında Bilgi Vererek Farklı Kültürlerle Bir Arada Yaşamayı Kolaylaştırma
2		Yüzünden Kur'an okumayı öğrenme	Gerekli Dini Bilgileri Öğrenme
3		Peygamberimizin hayatını tanıma ve O'nu sevme	Dini ve Kültürel Kimliği Koruma Ve Geliştirme

4		Namaz surelerini ezberleme	Peygamberimizin Hayatını Tanıma Ve O'nu Sevme
5		Gerekli dini bilgileri öğrenme	Kur'an Okumayı Öğrenme
6		Dini ve kültürel kimliği oluşturma ve geliştirme	Namaz Surelerini Ezberleme

Tabloya göre araştırmaya katılan cemaatin Kur'an ve dini bilgiler kurslarına devam eden çocuklara öğretilmesini istediği konuların başında “diğer dinler ve inançlar hakkında bilgi vererek farklı kültürlerle bir arada yaşamayı kolaylaştırma” konulu dersler gelmektedir. “yüzünden Kur'an okumayı öğrenme” ikinci sırada, “Peygamberimizin hayatını tanıma ve O'nu sevme” üçüncü sırada, “namaz surelerini ezberleme” dördüncü sırada, “gerekli dini bilgileri öğrenme” beşinci sırada ve “dini ve kültürel kimliği oluşturma ve geliştirme” altıncı sırada yer almaktadır.

Tabloda yer alan verilere göre; araştırmaya katılan vatandaşların kendilerine seçenek olarak sunulan konu başlıklarının tamamını önemsedikleri anlaşılmaktadır. Diğer bir önemli husus da; “diğer dinler ve inançlar hakkında da bilgi vererek farklı kültürlerle bir arada yaşamayı kolaylaştırma” konusunun birinci sırada tercih ediliyor olmasıdır. Kanaatimize göre bu, araştırmaya katılan cemaat tarafından çok dikkatli ve bilinçlice yapılmış; artık Hollanda'da yaşayan, çevresindekilerin farkında olmak isteyen, bunun için de Hollanda toplumunda var olan dini ve kültürel çoğulculuğun farkında olmak ve onlarla barışık yaşamak isteyen toplumun bir tercihidir. Camiye gelen vatandaşların, camilerden, çocukları ile ilgili çok önemli bir beklentileri vardır. Vatandaşlarımızın büyük çoğunluğu tarafından, Hollanda toplumuna bilinçli bir şekilde uyum sağlamak için gerekli dini bilgileri öğrenme konusunda camiler önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmektedir. Kendileriyle bu konu hakkında yapılan görüşmelerde cemaat tarafından; ortaya çıkan bu tercihin, seçeneklerde yer alan diğer konuların önemsenmediği şeklinde algılanmaması gerektiği, çünkü çocukların Kur'an okumayı, namaz surelerini ve dini bilgileri nasıl olsa öğrendikleri, ama çocuklara; farklı inançlara mensup kişilerle birlikte yaşamının da öğretilmesinin gerekliliği dile getirilmektedir.

İkinci bölümde ise “Diğer dinler ve inançlar hakkında da bilgi vererek farklı kültürlerle bir arada yaşamayı kolaylaştırma” boyutu yine birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada “Gerekli dini bilgileri öğrenme”, üçüncü sırada “Dini bilginin yanı sıra kültürel kimliği koruma ve geliştirme” dördüncü sırada “Peygamberimizin hayatını tanıma ve Onu sevmeye”, beşinci sırada “Kur’an okumayı öğrenme”, altıncı sırada da “Namaz surelerini ezberleme” gelmektedir. İki bölümde yer alan veriler karşılaştırıldığında; cemaatin, çocuklarının camiden öğrenmesini istedikleri konular ile en iyi öğrendikleri konular hakkında birinci tercihlerinin tutarlı olduğu görülmektedir. İkinci ve takip eden sıralarda, anne babaların çocuklarının öğrenmesini istedikleri konu tercihleri ile çocukların öğrenmeyi gerçekleştirdikleri konular arasında sıralamanın değiştiği görülmektedir. Buradan hareketle, çocukların içinde yaşadıkları toplumda ihtiyaç duydukları konuları öğrenme konusunda daha seçici olduklarını söylemek mümkündür.

b. Kur’an Ve Dini Bilgiler Kurslarının Beklentileri Karşılama Düzeyleri

Camide verilen din derslerinin, cemaatin beklentilerini ne düzeyde karşıladığına yönelik tespitler yapmak amacıyla cemaate: Cami derslerinin; Genel beklentileri karşılama; Çocuklara kültürel kimlik için ihtiyaç duyulan bilgiyi verme; Farklı kültürlerle bir arada yaşamaya katkı düzeylerini belirlemeye yönelik olarak üç farklı soru yöneltilmiştir. Alınan cevapların değerlendirilmesiyle oluşturulan istatistik verileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 6: Camide Verilen Din Derslerinin Beklentileri Karşılama Düzeyleri

	Kültürel Kimliği Oluşturmaya Katkı		Farklı Kültürlerle Bir Arada Yaşamaya Katkı		Genel Beklentileri Karşılama	
	f	%	f	%	f	%
Yeterlilik düzeyi						
Çok fazla	34	7,0	25	5,2	28	5,8
Fazla	129	26,7	94	19,5	134	27,7
Kısmen	139	28,8	195	40,4	180	37,3
Çok az	71	14,7	63	13,0	52	10,8
Hiç	30	6,2	27	5,6	8	1,7
Cevapsız	80	16,6	79	16,4	81	16,8
Toplam	483	100,0	483	100,0	483	100,0

Araştırmaya katılan cemaatin % 33,7'si, kültürel kimlik için ihtiyaç duyulan bilgiyi verme konusunda camide verilen din derslerini oldukça yeterli düzeyde bulmaktadır. % 28,8'i kısmen yeterli bulmakta, % 14,7'si çok az yeterli, % 6,2'si ise hiç yeterli bulmamaktadır. Verilere göre cemaatin 2/3'lük kesimi, camide verilen derslerin, kültürel kimlik için ihtiyaç duyulan bilgiyi verme konusunda kısmen yeterli görüşünden başlayıp, gittikçe artan bir düzeyde memnuniyetsizlik içerisinde oldukları görülmektedir.

Cemaat ile yapılan görüşmelerde memnuniyetsizlik nedeni ve beklentiler ile ilgili bir veli tarafından dile getirilen hususlar özetle şöyledir: "Yıllar önce buradan tekrar anavatanına geri deneceğiz diye geldik. Ama dönemedik. Artık buralıyız. Türkiye ile bağlarımız gittikçe zayıflıyor. Kültürümüzü ve geleneklerimizi unutuyoruz. Çocuklarımız Türkiye'yi ve Türk tarihini yeterince bilmiyor. Onlara yardımcı olamıyoruz. Önceleri okuldaki Türkçe derslerinde, Türkçe okuyup yazmayı az çok öğreniyor ve Türk kültürü hakkında bilgi sahibi oluyorlardı. Ama 5-6 senedir bu dersler kaldırılınca daha zor duruma düştük. Şimdi yeni okula giden çocuklar Türkçeyi anlıyor ve konuşuyor ama yazamıyorlar. Türkçe dersleri kaldırıldıktan sonra bu konuda camilere daha çok iş düşüyor. Camide verilen dersler daha çok dini bilgi ağırlıklı. Bunlar elbette önemli. Ama biz Türkçe, Türk tarihi, kültürü ve geleneklerimiz ile ilgili bilgilerin daha çok yer almasını istiyoruz."

Farklı kültürlerle bir arada yaşamaya katkı konusunda araştırmaya katılan cemaatin % 24,7'si camide verilen dersleri bu konuda oldukça yeterli düzeyde bulmaktadır. % 40,4 oranındaki kişiler ise kısmen yeterli; % 13'ü çok az yeterli; % 5,6'sı da derslerin bu konuda hiç yeterli olmadığı görüşündedir.

Camide verilen din derslerinin, farklı kültürlerle bir arada yaşamaya katkı sağlama düzeyleri konusunda olumlu düşünen oranının düşük çıkmasının nedenleri üzerinde cemaat ile yapılan mülakatlarda; camilerin bu konularda neler yapması gerektiği, Kur'an ve dini bilgiler kurslarında ne tür bilgiler verilirse çocuklar için yararlı olacağı sorusuna cevap aramaya çalışılmıştır. Bu konuda dile getirilen bazı öneriler şunlardır:

"Hollanda çok kültürlü bir toplumdur. Burada inanç özgürlüğü vardır ve herkes birbirine saygı gösterir. O yüzden çocuklarımız başkalarına saygı göstermeyi öğrenmelidir."

"Başkalarının farklı olduğunu öğrenmek kadar, insan kendisinin de farklı olduğunun bilincinde olmalı. Farklı biri olarak başkalarının kendisini kabullenmesini istiyorsa, kendisi de başkalarına farklı oldukları için saygı göstermelidir".

“Çocuklarımız, diğer dinlerin sembolleri, kutsal günleri, kutsal yerleri vs. hakkında bilgi sahibi olmalıdır.”

“Biz artık bu toplumda yaşıyoruz. Bu toplumda yaşayan insanların farklılıkları olduğu kadar ortak kabulleri ve görüşleri de var. Çocuklarımız bunların pek çoğunu okuldan öğreniyor. Ama Hollandalı öğretmenlerin penceresinden ve onların yorumuyla öğreniyor. Bazen de bu durum çocukları olumsuz etkiliyor. Çocuklarımızın toplumda ortak yaşam ile ilgili ihtiyaç duydukları bilgilerin camimizde ve bizim inancımızın yorumuyla verilmesini istiyorum”.

Tablodaki veriler, görüştüğümüz kişilerin kanaatleri ile birlikte tekrar değerlendirildiğinde; camilerde verilen hizmetler konusunda cemaatin büyük çoğunluğunun olumlu düşüncede oldukları anlaşılmaktadır. Fakat onların içinde yaşadıkları ortam hakkında bilgilendirilme beklentileri de vardır.

Genel beklentileri karşılama konusunda araştırmaya katılan cemaatin % 33,5’inin camide verilen derslerin kendi beklentilerini karşılama düzeyi konusunda oldukça iyimser olduğu görülmektedir. % 37,3’ü Kur’an ve dini bilgiler kurslarının, kendi beklentilerini kısmen karşıladığını belirtmektedir. % 10,8’lik kesim çok az karşıladığını, % 1,7’lik bir kesim de hiç karşılamadığını ifade etmektedir.

c. *Kur’an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçları*

Camide düzenlenen Kur’an ve dini bilgiler kurslarının amaçlarının ne olması konusunda cemaatin görüşlerinin öğrenilmesi amacıyla cemaate “Size göre yurtdışındaki camilerde verilen “Kur’an ve dini bilgiler kurslarının en başta gelen amacı ne olmalıdır?” Sorusu yöneltilmiştir. Seçeneklerden birden fazla cevap vermek isteyenlerin önem sırasına göre işaretleme yapmaları istenmiştir. Soruya verilen cevapların aldıkları puanlara göre oluşturulan sıralama aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 7: Kur’an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçları Hakkında Cemaatin Görüşlerinin Ortalama Puana Göre Sıralaması

Konular	N	Sum	Std. Deviation
Çocuklar Ve Gençlerin Kötü Alışkanlıklardan Korunmasını Sağlamak	257	1152,00	1,84578
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak	203	1109,00	1,88332
Namaz Kılma Alışkanlığı Kazandırmak	269	1029,00	1,47211

Namaz Sure Ve Dualarını Öğretmek	276	936,00	1,31804
Yüzünden Kur'an Okumayı Öğretmek	242	917,00	1,60426
Gerekli Dini Konularda Bilgilendirmek	274	678,00	1,81802
Çocuklara Ve Gençlere Türk Ve Müslüman Kimliği Kazandırmak	334	616,00	1,29437
Bunların Dışında Kalan Amaçlar	33	184,00	2,85077

Tablodaki verileri incelediğimizde, seçeneklerin tamamına katılımın oldukça yüksek olduğu, cemaatin, konuların her birine önem verdiği anlaşılmaktadır. Konu başlıklarından “Çocuklar ve gençlerin kötü alışkanlıklardan korunmasını sağlamak” maddesinin caminin en önemli amacı olmak üzere birinci sırayı aldığı görülmektedir. İkinci sırada “Hollanda toplumuna bilinçli entegrasyonu kolaylaştırmak”, üçüncü sırada da Namaz kılma alışkanlığını kazandırmak olmalıdır görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu tercihler, Hollanda’da yaşayan Türklerin, çocuklarının geleceği ile ilgili kaygılarını yansıtmaktadır. Türklerin büyük çoğunluğu, vakitlerinin büyük kısmında Hollanda kültürünün etkisinde olan çocukları ile ilgili olarak bu kaygıları taşımaktadır. Bu kaygılar daha ziyade çocuklar ve gençlerin kötü alışkanlıklardan kapılması konusunda yoğunlaşmakta ve bunun sonucu olarak da bu hususu camilerden en önemli beklenti olarak ön plana çıkarmaktadır. Entegrasyon konusunda da yine cemaatin camiden beklentileri yüksektir. Hollanda’da yaşayan Türkler, topluma belirli bir süreç içerisinde uyum sağlamaktadır. Bu süreçte, hem Hollanda toplumuna uyum sağlamış hem de kendi dini ve kültürel öğelerini muhafaza eden örnekler olduğu gibi, kendi kültürel değerlerini korumayı önemsemeyen kişilere ait örneklerin görülmesi de mümkündür. Görüşülen bazı velilerin, çocuklarının gelecekte Hollanda’da kaybolacağı kaygısını da taşıdığı gözlenmektedir. Bu velilere göre; Hollanda’da yaşayan insanların, Hollanda toplumuna uyum sağlaması zorunludur. Ama burada önemli olan husus, bu uyumun nasıl olması gerektiğidir. Araştırmaya katılan velilerin bu konuda da kaygılı oldukları ve bu nedenle cami kurslarının ikinci sırada amacının Hollanda toplumuna bilinçli uyum sağlamayı desteklemek olması gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Gelecek kaygılarının bariz bir biçimde ortaya çıktığı bu iki husustan sonra dini hassasiyetin ortaya çıktığı ve namaz kılma alışkanlığı kazandırmak boyutunun, Kur’an ve dini bilgiler kurslarından beklentilerde üçüncü sırayı aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan cemaat

tarafından bu üç maddenin ilk sıralarda tercih edilmesinin -her ne kadar net bir şekilde ifade edilmese de- kimlik kaygısı olarak yorumlanması da mümkündür.

d. Kur'an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçları Hakkında Cemaatin Görüşlerinin Bağımsız Değişkenlere Göre Farklılaşması

Araştırmada Kur'an ve dini bilgiler kurslarında; cemaatin, çocuklarına öğretilmesini istediği konular; çocukların konuları öğrenme düzeyleri, başarısızlık nedenleri, devamsızlık nedenleri, Kursların amaçları konularında cemaatin görüşlerinin bağımsız değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmanın sınırlılıkları içerisinde Kur'an ve dini bilgiler kurslarının amaçları hakkındaki ilişki veya farklılaşmalar yer verilecektir.

Camide düzenlenen Kur'an ve dini bilgiler kurslarının amaçlarının, cemaatin bu kurslardan beklentilerinin hangi bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını ve hangileri ile aralarında anlamlı bir ilişki olduğunu görebilmek amacıyla oluşturulan bağımsız değişkenler, ilişki testleri ve fark testlerine ilişkin veriler aşağıda (Tablo 8-12) yer almaktadır.

Tablo 8: Kur'an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçlarını Etkileyen Bağımsız Değişkenler Tablosu

Konu	İlişki (P. Cor.) Testi				t Testi				Fark (Anova) Testi
	Yaş	Hollandaya Gelme Yaşı	Cinsiyet	Doğum Yeri	Doğduğu Ülkede Eğitim Görme	Hollanda'da Eğitim Görme	Hollanda'da Aldığı Eğitim Düzeyi	Sosyo-Ekonomik Düzeyi	
Çocuklar Ve Gençlerin Kötü Alışkanlıklardan Korunmasını Sağlamak									x
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak					x			x	x
Namaz Kılma			x				X		

Alışkanlığı Kazandırmak									
Namaz Sure Ve Dualarını Öğretmek	x	x						x	
Yüzünden Kur'an Okumayı Öğretmek	x					X			
Gerekli Dini Konularda Bilgilendirmek						X			
Çocuklara Ve Gençlere Türk Ve Müslüman Kimliği Kazandırmak		x		x					

Tablo 9: Kur'an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçları Konusunda Cemaatin Görüşleri İle Cemaatin Yaşı ve Hollanda'ya Gelme Yaşı İlişkisi

Konu		Cemaatin Yaşı
Yüzünden Kur'an okumayı öğretmek	Pearson Correlation	-,221(**)
	Sig.(2.Tailed)	,000
	N	236
Namaz sure ve dualarını öğretmek	Pearson Correlation	-,122(*)
	Sig.(2.Tailed)	,023
	N	270
Konu		Hollanda'ya Gelme Yaşı
Çocuklara Ve Gençlere Türk Ve Müslüman Kimliği Kazandırmak	Pearson Correlation	,129(*)
	Sig.(2.Tailed)	,016
	N	276
Namaz Sure Ve Dualarını Öğretmek	Pearson Correlation	,128(*)
	Sig.(2.Tailed)	,026
	N	231

Tablo 10: Kur'an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçları konusunda Cemaatin Görüşlerinin Cinsiyet, Doğum yeri, Türkiye'de Eğitim Alıp Almama ve Hollanda'da Eğitim Alıp Almamaya Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları

Cinsiyet					
Amaç	Hollanda'da eğitim alıp almama	Ortalama puan	T	Sd	Sig.
Namaz Kılma	Erkek	3,961	-2,121	265	,035

Alışkanlığını Kazandırmak	Kadın	3,552			
Doğum Yeri					
Çocuklara Ve Gençlere Türk Ve Müslüman Kimliği Kazandırmak	Türkiye	1,793	-2,121	265	,014
	Hollanda	2,400			
Türkiye’de Eğitim Alıp Almama					
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak	Eğitim Alanlar	5,298	-2,659	188	,009
	Eğitim Almayanlar	6,130			
Hollanda’da eğitim alıp almama					
Gerekli dini konularda bilgilendirmek	Eğitim alanlar	2,695	2,779	262	,006
	Eğitim almayanlar	2,053			
Yüzünden Kur’an okumayı öğretmek	Eğitim alanlar	4,108	3,050	228	,003
	Eğitim almayanlar	3,457			

Tablo 11: Kur’an ve Dini Bilgiler Kurslarının Amaçları Konusundaki Cemaatin Görüşlerinde Hollanda’da Gördüğü Eğitim Düzeyi, Sosyo-Ekonomik Düzey ve Dini Bilgi Düzeyinin Etkilerine Ait Ortalama Puan Dağılımları

Hol Gör. Eğt. Düzeyi				
		N	Mean	Std. Deviation
Namaz Kılma Alışkanlığı Kazandırmak	Meslek Okulu	102	3,7451	1,51354
	Mavo/Vmbo	21	4,6190	,92066
	Havo/Mbo	20	4,2000	1,43637
	Hbo	11	2,6364	,92442
	Üniversite	9	4,2222	,97183
	Toplam	163	3,8650	1,44237
Sos-ek. Düzey				
Namaz Sure Ve Dualarını Öğretmek	Çok iyi	7	3,1429	1,34519
	iyi	81	3,3827	1,45403
	Orta	172	3,4884	1,26809
	Kötü	16	2,5000	,73030

	Çok kötü	0	.	.
	Toplam	276	3,3913	1,31804
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak	Çok iyi	3	1,0000	,00000
	iyi	68	5,3676	1,88398
	Orta	124	5,6371	1,74996
	Kötü	8	5,2500	2,31455
	Çok kötü	0	.	.
	Toplam	203	5,4631	1,88332
Dini Bil Düzeyi				
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak	Çok İyi	12	6,6667	,77850
	İyi	92	5,3478	1,87191
	Orta	95	5,5053	1,87862
	Az	4	3,5000	2,88675
	Çok Yetersiz	0	.	.
	Total	203	5,4631	1,88332
Çocuklar Ve Gençlerin Kötü Alışkanlıklardan Korunmasını Sağlamak	Çok İyi	15	5,7333	1,27988
	İyi	114	4,3158	1,92016
	Orta	118	4,4746	1,81970
	Az	8	5,0000	1,30931
	Çok Yetersiz	0	.	.
	Toplam	255	4,4941	1,84832

Tablo 12: Kursların Amaçları Konusundaki Cemaatin Görüşlerinin Eğitim Düzeyi, Sosyo-Ekonomik Düzey ve Dini Bilgi Düzeyi Algılarına Göre Farklılaşması (ANOVA)

Hollanda'da Gördüğü Eğitim Düzeylerine Göre farklılaşma						
Amaçlar		Kareler toplamı	S d.	Kareler ortalaması	F	S.S.
Namaz kılma alışkanlığı kazandırmak	Gruplar arası	33,405	4	8,351	4,346	,002
	Gruplar içi	303,626	158	1,922		
	Toplam	337,031	162			
Sosyo-Ekonomik Düzeylerine Göre Farklılaşma						

Namaz Sure Ve Dualarını Öğretmek	Gruplar arası	14,769	3	4,923	2,892	,036
	Gruplar içi	462,970	272	1,702		
	Toplam	477,739	275			
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak	Gruplar arası	64,495	3	21,498	6,562	,000
	Gruplar içi	651,978	199	3,276		
	Toplam	716,473	202			
Dini Bilgi Düzeyi Algılarına Göre Farklılaşma						
Hollanda Toplumuna Bilinçli Entegrasyonu Kolaylaştırmak	Gruplar Arası	34,189	3	11,396	3,324	,021
	Gruplar İçi	682,284	199	3,429		
	Toplam	716,473	202			
Çocuklar Ve Gençlerin Kötü Alışkanlıklardan Korunmasını Sağlamak	Gruplar Arası	28,753	3	9,584	2,867	,037
	Gruplar İçi	838,989	251	3,343		
	Toplam	867,741	254			

Yukarıdaki tabloları incelediğimizde; cemaate göre Kur'an ve dini bilgiler kurslarının öne çıkan amaçlarından *çocuklar ve gençlerin kötü alışkanlıklardan korunmasını sağlamak* boyutunda cemaatin dini bilgi düzeyinin etkili unsur olduğu görülmektedir. Dini bilgi düzeyi çok iyi olanlar Kur'an ve dini bilgiler kurslarının amaçlarından “çocuklar ve gençlerin kötü alışkanlıklardan korunmasını sağlamak” boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Hollanda toplumuna bilinçli entegrasyonu kolaylaştırmak boyutunda doğduğu ülkede eğitim görüp-görmeme, sosyo-ekonomik düzey ve dini bilgi düzeyi etkilidir. Doğduğu ülkede eğitim almamış olanlar, sosyo-ekonomik yönden orta düzeyde olanlar ve dini bilgi düzeyinin çok iyi olduğunu belirtenler; Kur'an ve dini bilgiler kurslarının amacı olarak “Hollanda toplumuna bilinçli entegrasyonu kolaylaştırmak” boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Namaz kılma alışkanlığı kazandırmak boyutunda cinsiyet ve Hollanda'da aldığı eğitim düzeyi etkilidir. Erkek cemaat ve Hollanda'da Mavo/ Vmbo (ortaokul) düzeyinde eğitim almış olanlar, Kur'an ve dini

bilgiler kurslarının amacı olarak “namaz kılma alışkanlığı kazandırmak” boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Namaz sure ve dualarını öğretmek boyutunda cemaatin yaşı, Hollanda’ya gelme yaşı ve sosyo-ekonomik düzey etkilidir. Cemaatten yaşı genç olanlar, Hollanda’ya gelme yaşı yüksek olanlar ve sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlar Kur’an ve dini bilgiler kurslarının amacı olarak “namaz sure ve dualarını öğretmek” boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Yüzünden Kur'an okumayı öğretmek boyutunda cemaatin yaşı ve Hollanda’da eğitim görme etkilidir. Cemaatten yaşı genç olanlar ile Hollanda’da eğitim alanlar, Kur’an ve dini bilgiler kurslarının amacı olarak “yüzünden Kur'an okumayı öğretmek” boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Gerekli dini konularda bilgilendirmek boyutunda Hollanda’da eğitim görme etkilidir. Hollanda’da eğitim alanlar, Kur’an ve dini bilgiler kurslarının amacı olarak “gerekli dini konularda bilgilendirmek” boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Çocuklara ve gençlere Türk ve Müslüman kimliği kazandırmak boyutunda Hollanda’ya gelme yaşı ve doğum yeri etkilidir. Hollanda’ya gelme yaşı yüksek olanlar ile Hollanda’da doğmuş olanlar, Kur’an ve dini bilgiler kurslarının amacı olarak “Çocuklara ve gençlere Türk ve Müslüman kimliği kazandırmak” boyutunu ön plana çıkarmaktadır. İleri yaşta Hollanda’ya gelmiş olanlar Hollanda’da eğitim görme imkanı bulamadıkları için Hollanda eğitim sistemini, kültürünü çok fazla tanıyamamakta, çocuklarını bu kültüre karşı koruma konusunda etkili olamamaktadır. Hollanda’da doğmuş olanlar da ailelerinden almış oldukları bilgileri çocuklarına tam olarak aktarabilme kaygısı duymakta ve çocuklarının dini karakterinin oluşmasında katkı sağlayamadıkları endişesini taşımaktadırlar. Bu nedenle bu iki grupta kimlik kaygısının ön planda olduğu ve camiden bu konuda yardım bekledikleri görülmektedir. Dini bilgi düzeyi iyi olan velilerin de çocuklarının bilinçli birer Müslüman olarak yetişmesini ön plana çıkardıkları söyleyebiliriz.

C. SONUÇ

Araştırmanın sonuçlarına göre amaçların gerçekleşme düzeyi oldukça yüksek çıkmıştır. Bunda, cemaatin camilerden beklentisinin yoğunluğu ve sorunlarına çözüm bulunması amacıyla yürütülen çalışmalara destek verme çabalarının katkısı büyüktür. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Hollanda’da yaşayan Türklerin hayatında kurumsal olarak camiinin çok önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Burada göz önünde bulundurulması gereken bir husus, camilerin sadece ibadet edilen birer mekan değil, sosyal, kültürel ve eğitsel alanda çok çeşitli etkinliklerin yürütüldüğü birer toplumsal merkez görünümünü kazandıdır. Camilerde yürütülen

hizmetlerin çeşitliliğinin artması oranında, ulaşılan hedef kitlenin yelpazesi de o düzeyde genişlemektedir.

Bu bağlamda araştırmanın hipotezlerinin değerlendirecek olursak; araştırmanın birinci hipotezi; *Hollanda'da başlangıçta din hizmetleri sunulan hedef kitle ile günümüzdeki kitle arasında yaş, cinsiyet, doğum yeri, Türkiye'de veya Hollanda'da öğrenim görme, eğitim düzeyi, sosyo ekonomik düzey ve dini bilgi düzeyleri açısından önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum din hizmetlerine bakışı ve camilerden beklentileri etkilemektedir* şeklinde idi. Bu hipotezi test etmek amacıyla cemaate yönelik ölçme aracımızda yer alan sorulara verilen cevaplara göre:

Araştırmaya katılan cemaatin yaklaşık 2/3'ünü orta yaş, geri kalanını gençler ve yaşlılar oluşturmaktadır. Cemaat arasında gençlerin oranı % 10, yaşlıların oranı ise % 22.7'dir.

Cemaatin büyük çoğunluğu (% 89,4) Türkiye doğumlu, geri kalanı Hollanda ya da başka Avrupa ülkesi doğumludur. Türkiye doğanların yaklaşık 2/3'ü 13-27 yaşlar arasında Hollanda'ya gelmişlerdir.

Araştırmaya katılan cemaatin % 83'ü erkek, % 17'si kadındır. Kadın cemaatin büyük çoğunluğu ilk defa bu tür bir araştırmaya katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Cemaatin % 76'sı Türkiye'de öğrenim görmüştür. Öğrenim düzeyleri ilkökul ağırlıklıdır. Yarıdan fazlası (%55,1) Hollanda'da öğrenim görmüştür. Hollanda'da öğrenim görenlerin bir kısmı hem Türkiye'de hem de Hollanda'ya geldiğinde öğrenime devam etmiştir. Hollanda'da öğrenim görenlerin öğrenim düzeyi meslek okulu ve ortaokul ağırlıklıdır. Cemaatin genelinde lise veya üniversite düzeyinde öğrenim görenlerin oranı % 11 civarındadır.

Ekonomik durum olarak; % 35,1'i ekonomik durumunun iyi veya çok iyi olduğunu, % 57,8'lik kısmı ise orta düzeyde olduğunu belirtmektedir. Cemaatin büyük çoğunluğu dini bilgi düzeylerinin orta ya da iyi düzeyde olduğunu belirtmektedir. Yaklaşık 1/3'ü sahip oldukları dini bilgilerini çocuklarına aktarma ve onlara dini bilgi verme konusunda kendilerini yeterli görmekte, 2/3'ü ise bu konuda kendilerini yeterli görmemektedir.

İkinci hipotezimiz; *Din görevlileri, Türkiye'den sahip oldukları mesleki tecrübelerini ön plana çıkardıkları hizmet alanlarında kendilerini daha yeterli görmektedir. Ancak dil yetersizliği ve ülke şartlarının bilinmemesi nedeniyle Hollanda'ya yönelik sorunlarda kendilerini daha az yeterli görmektedirler* şeklinde ifade edilmiştir. Hipotezin test edilmesi amacıyla din görevlilerine, kendilerini hangi alanlarda daha yeterli gördükleri sorusu yöneltilmiş ve önem sırasına göre işaretleme yapmaları istenmiştir. Verilen cevapların istatistiksel analizi sonucunda toplam puana

göre oluşan sıralamada çocuklara ders verme, vaazlar ve gençlere yönelik hizmetler alanlarının ön sıralarda olduğu görülmektedir. Diğer din mensuplarıyla ilişkiler, kadınlara yönelik hizmetler, cemaatin sosyal sorunları, resmi kurumlarla ilişkiler ise daha alt sıralarda yer almaktadır. Sonuçlar üzerinde toplu değerlendirme yapıldığında ilk üç sırada tercih edilen konuların, din görevlilerin genellikle Türkiye'den bir tecrübe birikimine sahip olduğu konuları içerdiği anlaşılmaktadır. Diğer din mensuplarıyla ilişkiler, cemaatin sosyal sorunları, resmi kurumlarla ilişkiler konuları ise Hollanda'ya özgü konulardır. Bu konular da dil yetersizliği ve ülke şartlarının bilinmemesi nedeniyle daha alt sıralarda yer almaktadır. Türkiye'de kadınlara yönelik hizmetler, vaizeler ve Kur'an kurslarında bayan öğretmenler tarafından yürütüldüğünden, kadınlara yönelik hizmetler de daha alt sıralarda yer almaktadır.

Araştırmamızın üçüncü hipotezi; *Din görevlilerinin seçtiği vaaz konuları cemaatin beklentileri ile örtüşmektedir* şeklinde ifade edilmiştir. Din görevlilerinin vaazlarda en çok anlattığı konular sıralamasında ibadet, Peygamberimizin hayatı, fıkhi konular gibi dini konuların ilk sıralarda yer aldığı, Hollanda'da sosyal yaşantı ve diğer dinler ile ilgili hususlara daha az verildiği görülmektedir. Cemaatin istekleri ise temel dini bilgiler başta olmakla birlikte aile, çocuk eğitimi, gençlik ve toplumun ihtiyaçları gibi sosyal ve eğitsel konularda yoğunlaşmaktadır. Sonuçlar karşılaştırıldığında din görevlilerinin anlattığı konular ile cemaatin anlatılmasının istediği konular arasında kısmi bir örtüşmenin olduğu görülmektedir.

Dördüncü hipotezimiz; *Camilerde verilen kurslarda uygulanan öğretim programı kültürel mirasın aktarımı açısından yeterlidir* şeklindedir. Araştırmaya katılan cemaatin % 33,7'si, kültürel kimlik için ihtiyaç duyulan bilgiyi verme konusunda camide verilen din derslerini oldukça yeterli düzeyde bulmaktadır. % 28,8'i kısmen yeterli bulmakta, % 14,7'si çok az yeterli, % 6,2'si ise hiç yeterli bulmamaktadır. Verilere göre cemaatin 1/3'lük kesiminin; camide verilen derslerin, kültürel kimlik için ihtiyaç duyulan bilgiyi verme konusunda iyimser olduğu görülmektedir. 2/3'lük kesiminin ise kısmen yeterli görüşünden başlayıp, gittikçe artan bir düzeyde memnuniyetsizlik içerisinde oldukları görülmektedir. Beşinci hipotez; *Camilerde yürütülen Kur'an ve dini bilgiler kurslarında uygulanan öğretim programı çoğulcu toplum yaşantısına uyum sağlama açısından sorunludur* şeklindedir. Farklı kültürlerle bir arada yaşamaya katkı konusunda araştırmaya katılan cemaatin % 24,7'si camide verilen dersleri bu konuda oldukça yeterli düzeyde bulmaktadır. % 40,4 oranındaki kişiler kısmen yeterli; % 13'ü çok az yeterli; % 5,6'sı da derslerin bu konuda hiç yeterli olmadığı görüşündedir. Cemaatin bu konuda: Hollanda toplumunda çok kültürlülüğün hakim olduğu, bu ortamda yaşayan insanların farklılıkları

olduğu kadar ortak kabulleri ve görüşlerinin de olduğu, çocuklarımız bunların pek çoğunu genellikle okuldan, ama Hollandalı öğretmenlerin penceresinden ve onların yorumuyla öğrendiğini ve bazen bu durumun çocukları olumsuz etkilediğini hissettiklerini, bu nedenle; çocukların, toplumda ortak yaşam ile ilgili ihtiyaç duydukları bilgilerin camide ve kendi inanç ve kültürümüzün yorumuyla verilmesi istekleri ön plana çıkmaktadır.

Altıncı hipotez; *Camilerde verilen derslerde, velilerin çocuklarına öğretilmesini istediği konular ile çocukların ilgi duyduğu ve en iyi öğrendiği konular örtüşmektedir* şeklindedir. Araştırmaya katılan cemaatin çocuklara Kur'an ve dini bilgiler kurslarında öğretilmesini istediği konularda "Diğer dinler ve inançlar hakkında da bilgi vererek farklı kültürlerle bir arada yaşamayı kolaylaştırma" boyutu ön plana çıkmaktadır. Daha sonra dini bilgi alanları, gelmekte, "dini ve kültürel kimliği oluşturma ve geliştirme" konusu ise son tercih olarak yer almaktadır. Çocukların en iyi öğrendikleri konular sıralamasında ise "diğer dinler ve inançlar hakkında da bilgi vererek farklı kültürlerle bir arada yaşamayı kolaylaştırma" konusu birinci sırada yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla teorik düzeyde dini bilgi verilmesi amaçlanan "Gerekli dini bilgileri öğrenme" boyutu, üçüncü sırada da "Dini ve kültürel kimliği koruma ve geliştirme" yer almaktadır. Anne babaların, çocukların camiden öğrenmesini istedikleri konular ile çocukların en iyi öğrendikleri konular hakkındaki düşüncelerinde birinci tercihleri aynıdır. Diğer hususlarda anne babaların çocuklarının öğrenmesini istediği konular ile çocukların öğrenmeyi gerçekleştirdikleri konular arasında sıralama değişmektedir. Çocuklar, anne babalarının tercihlerinin aksine içinde yaşadıkları toplumda ihtiyaç duydukları konuları öğrenme konusunda daha seçici davranmaktadır. Yedinci hipotez: *Kur'an ve dini bilgiler kurslarının amaçlarının ne olması gerektiği konusunda cemaatin görüşleri yaş ve Hollanda'ya gelme yaşı ile ilişki göstermekte; cinsiyet, doğum yeri, Türkiye ve Hollanda'da öğrenim görme, sosyo-ekonomik düzey ve eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır* şeklinde ifade edilmiştir. Bu hipotezi test etmek amacıyla veri toplama aracıyla elde edilen verilerin analizi için üç farklı test uygulanmıştır. Bunlar:

1. Cemaatin Kur'an ve dini bilgiler kurslarının amaçları hakkındaki görüşleri ile yaş ve Hollanda'ya gelme yaşı arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson Corelation testi yapılmıştır.

Buna göre:

Yüzünden Kur'an okumayı öğretmek (P= -0,221; P<=0,05) ve *namaz sure ve dualarını öğretmek* (P= -0,122; P<=0,05) boyutlarıyla cemaatin yaşları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki; *Çocuklara ve gençlere Türk ve Müslüman kimliği kazandırmak* (P= 0,129; P<=0,05) ve *namaz sure*

ve dualarını öğretmek ($P= 0,128$; $P\leq 0,05$) ile Hollanda'ya gelme yaşları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

2. Cinsiyet, doğum yeri, Türkiye'de ve Hollanda'da öğrenim görme arasında farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla ilişkisiz örneklem t-testi yapılmıştır. Buna göre:

Namaz kılma alışkanlığını kazandırmak boyutunda erkek cemaatin ortalama puanı (3,961), bayan cemaate göre (3,552) daha yüksek çıkmıştır. Erkek cemaat ile kadın cemaatin görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır.

Çocuklara ve gençlere Türk ve Müslüman kimliği kazandırmak boyutunda cemaatin görüşünde doğum yerine göre anlamlı farklılık bulunmaktadır. Hollanda'da doğmuş olanların toplam puanı (2,400), Türkiye'de doğanlara göre (1,793) daha yüksektir. *Hollanda toplumuna bilinçli entegrasyonu kolaylaştırmak* boyutunda, Türkiye'de eğitim almamış olanların toplam puanı (6,130), eğitim almış olanların puanına göre (5,298) daha yüksektir. Cemaatin görüşleri Türkiye'de eğitim alıp almaya göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Gerekli dini konularda bilgilendirmek boyutunda Hollanda'da eğitim alanların toplam puanı (2,695) almamış olanlara göre (2,053) daha yüksek ve *Yüzünden Kur'an okumayı öğretmek* boyutunda Hollanda'da eğitim alanların toplam puanı (4,108) almamış olanlara göre (3,457) daha yüksektir. Cemaatin görüşleri Hollanda'da eğitim alıp almaya göre anlamlı farklılık göstermektedir.

3. Hollanda'da gördüğü öğrenim düzeyi ve sosyo-ekonomik düzeylere göre farklılaşma olup olmadığını test etmek amacıyla tek faktörlü varyans analizi yapılmıştır. Buna göre: *Çocuklara namaz kılma alışkanlığı kazandırma* boyutunda farklı öğrenim düzeylerine mensup gruplar arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu boyutla ilgili Mavo/Vmbo (ortaokul) düzeyinde öğrenim görenlerin puanı diğerlerine göre en yüksektir (4,6190)

Namaz sure ve dualarını öğretmek boyutunda farklı sosyo-ekonomik düzey grupları arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Orta düzey grubunda yer alanların ortalama puanı diğer gruplara göre en yüksektir. (ortalama puanı 3,48)

Hollanda toplumuna bilinçli entegrasyonu kolaylaştırma boyutunda farklı sosyo-ekonomik düzey grupları arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik düzeyi orta olan grubun puanı (5,36) en yüksek, çok iyi olan grubun puanı en düşüktür (1.00).